

Ә.КЕРІМҰЛЫ

филология ғылымдарының кандидаты, доцент
Қ.А.Ясауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университеті

ЙАСАУИ МҰРАСЫНЫҢ ЗЕРТТЕЛУ ТАРИХЫНАН

Данышпан бабамыз Йасауидің өмірі мен шығармашылығын зерттеу ісі ертеден қолға алынғаны белгілі жасайт. Өмірі мен хикметтері туралы қысқаша түрде айтылған мағлұматтар Ә.Науаи еңбектерінде де кездеседі. Бірақ өкінішке орай, ондай құнды деректердің бәрі бірдей бізге жеткен жоқ. Оның бірнеше себептері бар. Соның бірі – Кеңестік дәуірдегі солақай саясаттың салдары екені көпшілікке мәлім.

Соңғы 15-20 жыл көлемінде Йасауи хикметтері Ташкентте, Қазанда, Түркіменстанда жеке кітап болып басылып, зерттеу жұмыстары да жүргізіліп келеді.

Біздегі Йасауитану 1990 жылдардан бері қарай жандана бастады. Үлкенді-кішілі зерттеу жұмыстары жазылды. Ол жұмыстар, негізінен, Йасауидің өмірбаяны, діни қызметі, діни-идеологиялық жолы туралы болып келеді. Мақалада осы еңбектерге қысқаша шолу жасалды.

Кілт сөздер: Дін, ислам діні, тариқат, хикмет, сопылық, түпнұсқа, көшірме.

Ұлы ойшыл, данышпан ақын Қожа Ахмет Йасауи бабамыздың діни уағыз, ғибрат өлеңдер жинағы «Диуани Хикмет» деп аталады (Еңбек қазақ тіліне «Даналық кітабы», «Даналық сөздер», «Ақыл кітабы», «Данышпандық жинағы», «Парасат жинағы» деп әр түрлі аталып жүр). Бұлай аталуы 16-ғасырдан беріде ғана екен. Әуелде «Құдай жолының әдебі» деп аталышты [1, 10].

Қ.А.Йасауидің өміріне, қызметіне қатысты деректер мен ауызша жеткен мәліметтер, аңыздар көп. «Осындай қат-қабат мәліметтер арасынан ақиқатын табудың өзі қиын», – дейді белгілі йасауитанушы Намық Кемал Зейбек [2, 82].

Қ.А.Йасауи Оңтүстік Қазақстандағы Сайрам (Исфиджаб) қаласында дүниеге келді. Сайрам қаласы өте ертеден аса маңызды ислам орталығы болатын.

«Қ.А.Йасауи – шыққан тегі жағынан түрік. Әкесі Исфиджабта атақ-даңққа бөленген әулие Әзірет Әлінің ұрпағы Шейх Ибрахим екендігі белгілі. Анасы – Мұса шейхтің қызы Айпа (қазақтар Қарашап ана дейді). Мұса шейх та Исфиджабта әулиелік кереметімен танылған адам болған. Тарихи деректерде Ибрахим шейхтің Ахмет және Гауһар атты екі перзенті болғандығы туралы мәліметтер басым» [3, 425].

Қ.А.Йасауидің туылған жылы белгісіз. Көпшілік зерттеушілер 1166-1667 жылдары қайтыс болған деген болжам айтады. Бір аңыз бойынша жүз жиырма, басқа бір аңыз бойынша жүз отыз үш. Ясыда тарап жүрген аңыз бойынша жүз жиырма бес жыл өмір сүрген [4, 53]. Қ.А.Йасауи кесенесінің оңтүстік батыс жағында жүз, жүз елу метрдей жерде өзінің көзі тірі кезінде жер астынан салынған үлкен бөлме бар. Бөлменің терезесі жоқ. Бұл бөлмені кейбір еңбектерде «діншілдердің қырық күндік ораза ұстауына және құдайға құлшылық етуіне арналған жер асты мінажатханасы», – деп атаса [3, 430], енді бірінде «қылуетхана» деп атайды [5, 83]. Қылуетханада бір адам ғана сыятын кішкене бөлме бар. Күні бүгінге дейін сақталған. Оған баспалдақпен түседі. Ә.Дербісәлиевтің көрсетуінше, бөлменің кеңдігі 2x2, биіктігі бір жарым метрдей. Бөлменің екі қабырғасына шам қоятын текшелер де істелген [6, 156].

Қ.А.Йасауи Мұхаммед пайғамбардың (ғалейһи-с-салам) сүндеттерін парыз деп біліп, ол сүндеттерді өмір бойы мүлтіксіз орындап өткен ғұлама. Жасы 63-ке толып, пайғамбар жасына жеткеннен кейін, жарық дүниені тәрк етіп, қылуетханаға түсіп кетеді. 1897 жылы Ыстамбұлда басылған нұсқаның 22-хикметінде мынадай шумақ бар:

Жер үстінде өлмес бұрын тірі өлдім,
Алшыс үште сүндет деді, естіп білдім.
Жер астында [бар] жаныммен құлдық қылдым,
Естіп, ұғып жерге кірді Құл Қожа Ахмет.

«Диуани Хикметте» «сол себептен алшыс үште кірдім жерге» деген өлең жолдары бірнеше рет кездеседі. Осы деректерге сүйенген кейбір зерттеушілер оның 63 жастан кейін жер астына түскен кезін өлгенге санайды.

Қазақстандық йасауитанушы Мұхамедрахым Жармұхамедұлы «1166-67 жылдар ақынның қайтыс болған жылы емес, жер астына түскен 63 жасы болса керек. Жер бетінде қанша жыл жасаса, жер астында сонша жыл жасады. Ұлы ақын 1103 жылы туып, 1228 жылы қайтыс болады. Хикметінде айтылғандай, 125 жыл өмір сүрді» деп, оған дәлел ретінде «Хикметтен» мына жолдарды келтіреді:

Ерөңлөрдан фаиз уа футух алалмадым,
Йүз йігірмә бешкә кірдім білалмадым.
Хақ тағала тағатларын қыла алмадым,
Ештіб, уқуб йергә кірді Құл Қожа Ахмет [7, 10].

Аудармасы:

Ерөңдерден шабыт пен сыр ала алмадым,
Жүз жиырма бес жасқа келдім, біле алмадым.
Хақ тағала тағаттарын қыла алмадым,
Естіп, ұғып жерге кірді Құл Қожа Ахмет.

Тарихшы Зікірия Жаңдарбек «Насаб-нама» шежіресіндегі дерекке сүйене отырып: «Қожа Ахмет Йасауи ұзақ ғұмыр кешіп, 1080 жылдар шамасында дүниеге келіп, 1200 жылдар шамасында қайтыс болған болу керек», – дейді [8, 141].

Соңғы екі болжам бір-бірінен онша алыс кетпейді. Қалай болғанда да Йасауи бабамыздың ұзақ өмір сүріп, келер ұрпаққа мол мұра қалдырып кеткені аян.

Қ.А.Йасаудің неше хикмет жазғаны да белгісіз. Бір хикметінде 4400 екені айтылған:

Құл Хожа Ахмад һәр бір сөзің дәрдгә дәрман,
Талибларга байан қылсам қалмас арман.
Төрт мың төрт йүз хикмет айдым Хақтың фарман,
Фарман болса өлгүнчә сөзләсәм мен.

(Қазан, 1896, 209-б.)

Аудармасы:

Құл Қожа Ахмет әрбір сөзің дертке дәрмен,
Тәліптерге байан қылсам қалмас арман.
Төрт мың төрт жүз хикмет айттым Хақтан пәрмен,
Пәрмен болса өлгенше сөйлесем мен.

Түрік ғалымы Кемал Ераслан бұған күмән келтіреді. Шындықтан гөрі аңызға жақын. Қ.А.Йасаудің өзі емес, ізбасарларының бірі айтқан болу керек дегенді айтады. Өзбек ғалымы Ибраһим Хаққулов та осы пікірді қуаттайды [9, 40].

Қ.Ерасланның көрсетуінше, Қ.А.Йасаудің қазіргі қолда бар қолжазба нұсқалары мен басылымдарындағы хикметтерінің саны 250-ден аспайды екен («Дивани хикметтен» сечмелер, 1983, 42-б.). Сондықтан хикметтердің саны туралы бұндай болжам айту заңды да. «Диуани Хикметтің» әзірге белгісіз қолжазбалары, тіпті түшнұсқасы да келешекте табылып қалуы мүмкін деген үміт те жоқ емес. Ондай мүмкіндік болып жатса, хикметтердің саны толығы түсері сөзсіз. Өлеңдер жинағында:

Менің хикметімнің саны йоқдүр,

Йамма талиблар оқыр имкани йоқдүр, – деген жолдар бар екен [10, 129]. Бір хикметінде 99 мың хикмет айттым деген дерек те кездеседі:

Құл Қожа Ахмад гауһар йаңлығы хикмет айды.
Ерәһләргә қызмет қылып назар тапты.

Тоқсан тоғыз мың хикмет айтып дастан қылды.

Дастан қылып, бустан ічрә (ішінде) йүрмәк үчүн.

(Қазан, 1893, 114-хикмет)

Қ.А.Йасаудің ұстаздарының көп басында Арыстан баб тұр. Әкеші қайтыс болғаннан кейін Қ.А.Йасауи әпкесі Гауһар екеуі Йасы

қаласына келеді. Осында Арыстан бабпен кездесіп, одан тәлім-тәрбие алады. Бұл жөнінде «Диуани Хикметте» айтылған. Арыстан баб қайтыс болғаннан кейін Қ.А.Йасауи Бұқараға барып, білімін жалғастырады. Білімімен, өнегесімен, көрсеткен кереметтерімен сол заманғы ислам әлеміне атақ-даңқы кеңінен жайылған Йусуф Хамаданиге шәкірт болады.

«Диуани хикметтің» маңызы жайында Фуад Көпрүлү: «Диуани хикмет» – ислам түркі әдебиетінің «Құтадғу білігтен» кейінгі ең ескі ескерткіші. Араб және парсы тілдерінің дәуірлеп тұрған шақтарында әдебиет, тіл үлгілерінің аз болғанына қарамастан жазылған бұл еңбектің бағасы өте жоғары. Көне әдебиетіміздің ислам дініндегі үлгілерінің ең үздігі. Диуани хикметтің ұрпақтарға берері мол қазына, ұшы-қиыры жоқ білім көзі», деп жазды (Türk edebiyatında ilk mutasavvıflar, Ankara, 1991, s. 119-120).

Қ.А. Йасауи поэзиясы сегіз ғасырға жуық уақыт ішінде түркі тайпалары арасына ауызша да, жазбаша түрде де тарап, бізге жетіп отыр. Қазан төңкерісіне дейін Ыстамбұлда, Қазанда, Ташкентте бірнеше рет басылды. Зерттеушілердің айтуына қарағанда, көшірмелері мен басылымдарының арасында тіл жағынан да, хикметтердің саны жағынан да айырмашылықтар бар көрінеді.

Зерттелу тарихына келетін болсақ, «Хикметтер» діни мазмұнда жазылған шығарма ретінде қаралғандықтан, Кеңес дәуірінде елімізде басылмады, соған сәйкес әдеби тұрғыдан да, тілдік мәні жағынан да зерттелмеді.

Аты күллі әлемге белгілі академик Мехмет Фуат Көпрүлү «Түрік әдебиетіндегі алғашқы мутасаввыфтар (сопылар)» деген көлемді еңбек жазып, 1918 жылы Ыстамбұлда бастырған екен. Бүгінге дейін бірнеше рет жарық көрді. 1993 жылы Анкарада оның 9-басылымы шықты. Еңбек екі бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімі А.Йасауиге, екінші бөлімі Жүніс Әміреге арналған. Бұл еңбек кейін бірнеше рет қайта басылды. А.Йасауиге арналған бірінші бөлімі «Қожа Ахмет Ясауи танымы мен тағылымы» деген атпен қазақ тіліне аударылып, 1999 жылы Шымкентте жарық көрді. «Бұл кітапты қазақ тіліне аударып жариялаған түрік ғалымы Кенан Кочтың қыруар еңбегін ризашылықпен атап, әріптесімізге алғысымызды білдіреміз», – дейді академик Рәбиға Сыздық. Ғалымның бұл алғысына біз де қосыламыз. Еңбекте Қ.А.Ясауидің ата-тегі, балалық шағы, ұстаздары мен шәкірттері туралы көптеген мағлұматтар, аңыз-әңгімелер берілген. «Дивани Хикметтің» маңызы түсіндіріліп, тілдік, әдеби мәні талданған.

Түріктің екінші бір белгілі ғалымы Кемал Ераслан «Хикметтің» Ыстамбұл нұсқасын «Диуани хикметтен» таңдамалылар» деген атпен 1983 жылы Анкара қаласында басып шығарды.

Бұл еңбек те бүгінге дейін 3 рет қайта басылды. «Ахмад Яссави. Хикметлар» деген атпен 1991 жылы Ташкентте бір басылым жарық көрді. Мұны Түркияда шыққан кітап негізінде баспаға даярлаған әдебиетші ғалым

Ибраһим Хаққулов. «Девани хикмат» деген атпен 1992 жылы Ташкентте тағы бір кітап шықты. Мұны Қазан нұсқасы негізінде баспаға даярлаған Р.А.Абдушукуров. Осы жылдар ішінде «Хикметтер» көп таралыммен Түркіменстанда да басылды.

Міржақыш Дулатовтың «Хазіреті Сұлтан» деп аталатын мақаласы «Қазақ» газетінің 1913 жылғы 16-санында жарияланған екен. Жазушы ол мақаласында Түркістан шаһары жайында мынадай мағлұмат қалдырған: «XV ғасырдың аяғына шейін Түркістанның аты Ясы екен. Кішкене ғана Ясы деген қышпаққа XII ғасырда Қожа Ахмет Ясауи хазірет Сұлтан келген соң даңқы шығып кетіпті. 1166 жылы Ясауи опат болып, одан кейін оның бейітін түркі тұқымы, әсіресе қазақ халқы әр уақыт зиярат ететін болыпты. Зияратқа әр жерден халық көп келетін болған соң, ол жерде сауда ашылып, кішкене қышпақ бірте-бірте зорайып, шаһарға айналды».

«Біздегі Ясауитағу 1990 жылдардан бермен қарай жаңадан бастады», – деп жазды Р.Сыздық [11, 106]. Осы жылы қазан айында Түркістанда «Ясауи әлемі» атты халықаралық жиын – «Дөңгелек үстел» өткізілді. Оған Түркиядан, Америка Құрама Штаттарынан, Франциядан, Италиядан, Польшадан, Мәскеуден, Санкт-Петербургтен, түркі тілдес республикалардан көрнекті түркітанушы ғалымдар қатысты. Бұл жиынға Қазақстан Республикасынан белгілі ғалымдарымыз Ш.Сәтбаева, Р.Сыздықова, Р.Бердібаев, Е.Қажыбеков, М.Жармұхамедов қатысып, өз ойларын ортаға салды. Бұл ғалымдардың газет тілшісіне берген сұхбаттары «Даналыққа тағзым» деген тақырыпшен «Ана тілі» газетінің 1990 жылғы 41-санында жарияланды. 1996 жылы «Ясауи тағылымы» деген жинақ Түркістан қаласында басылды. Жинаққа философтардың, археологтардың, тарихшы, әдебиетші, тілші ғалымдардың мақалалары енген. Онда Қ.А.Ясауидің философиялық ойлары, көзқарастары, тариқатының (жолының) тарихы туралы мағлұматтар берілген. Ясауи «Хикметтерінің» тілі, сөздігі, тайқазанға байланысты деректер, сондай-ақ Ясауи мен оның шәкірттері жайлы айтылған аңыз-әңгімелер де бар. «Түркістан тарихы мен мәдениеті» атты жинаққа енген бірқатар мақалалар топтамасы Қ.А.Ясауидің өміріне, туып өскен ортасына және йасауийа ілімінің шығу негіздеріне арналған. Оқырмандар жинақтан Ясауи хикметтерінің қазақ әдебиетімен байланысы, қазақ ақындарының шығармаларындағы Ясауи ықпалы, әулиелі жерлерге қатысты деректермен де таныса алады. З.Жандарбектің «Ясауи жолы және қазақ қоғамы» деп аталатын 256 беттік көлемді монографиясында йасауийа тариқатының қазақ қоғамындағы қызметі мен орны жөнінде жан-жақты сөз болады [12].

Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетіндегі Өкілетті Кеңестің бұрынғы төрағасы Намық Кемал Зейбектің «Ясауи жолы» (Анкара, 1998), «Қожа Ахмет Ясауи жолы және таңдамалы хикметтер» (Анкара, 2003) деп аталатын екі еңбегі қазақ тілінде жарық көрді (Аударған –

философия ғылымдарының докторы, профессор Досай Кенжетай Тұрсынбайұлы). Бұл кітаптарда түрік халықтарының басын біріктіріп, тұтастығын нығайтуға ислам дінінің, А.Йасауидің сопылық ілімінің баға жетпес қызмет еткені туралы тамаша айтылған. «А.Йасауи дүние жүзіндегі екі жүз миллионнан астам халқымыздың ортақ атасы... А.Йасауи біздің тарихымыздың өткені және болашағы. А.Йасауи жолы адамзатты адасудан құтқаратын асыл ойлардың қазынасы...», – деп жазады автор «Йасауи жолы» деп аталатын еңбегінің 8-бетінде. «Бұл кітап Йасауитанудың оқулығы десе де болады», – дейді Р.Бердібай ағамыз. Десе дегендей. «Мен бұл кітапты жазған жоқпын. Тек қана дайындадым. Бақпа өте үлкен... Сол бақпадан азды-көпті терген гүлдерімді сіздерге ұсынып отырмын. Бұлар – мәңгі солмайтын гүлдер. Егер бұл кітап көңіліңізге қонып, ұнап жатса, сан қайтара оқуларыңызды сұранамын», – дейді автор [13, 252].

Қ.А.Йасауидің «Диуани хикметі» 1993 жылы тұңғыш рет қазақ тіліне жолма-жол аударылып, «Мұраттас» орталығынан жарық көрді (Аударғандар: М.Жармұхамедұлы, С.Дәуітұлы, М.Шафиғи). Аударма 1897 жылы (ескіше 1315 ж.) Ыстамбұл қаласында басылған нұсқадан жасалған. Барлығы 69 хикмет, соңында мінәжат берілген. Бұл басылымның құндылығы сол: кітаптың бірінші бөлімінде аудармасы, екінші бөлімінде түшнұсқа берілген. Соңында сөздік және түсінік бар.

1993 жылы Ұлттық кітапхананың сирек кітаптар мен қолжазбалар бөлімінен «Хикмет Хазірет Сұлтан Қожа Ахмет Йасауи» деп аталатын бір қолжазба табылды. Йасауитанушы М.Жармұхамедұлы бұл қолжазбада кездескен хикметтерді де қазақ тіліне аударып, 2002 жылы «Жалын» баспасынан жеке кітап етіп шығарды. Йасауитанушылар үшін бұл екі еңбек те жақсы дерек көзі бола алады. Өйткені соңғы кітапта да қазақша аудармамен қатар түшнұсқа да берілген. 1893 жылы Қазан университетінде басылған «Диуани хикмет» жинағы да қазақ тіліне аударылып, 2000 жылы Тегерандағы «Әл-Хұда» баспасынан жарық көрді. Аударғандар: Қуанышбек Қари, Фалия Қамбарбекова.

А.Йасауи хикметтерін талантты ақын Әбдіраш Жәмішұлы да қазақ тіліне аударып, 1995 жылы «Өнер» баспасынан жариялаған еді. Бұдан басқа да қазақ тілінде бірнеше аудармалары бар. 1904 жылы Қазан қаласында басылған түшнұсқа мәтіні «Арыс» қоры баспасынан жарық көрді.

2010 жылы Түркістан қаласындағы «Тұран» баспаханасынан Қ.А.Йасауидің рухани мұрасына арналған тағы бір кітап жарық көрді [14]. Кітаптың алдында құрастырушыдан деген тақырышпен екі жарым беттік кіріспе берілген. Мұнда «Хикметтерді» аударған он төрт аудармашының есімдері аталып, еңбектері көрсетілген. «Бұл аудармалардың бәрін сәтті шыққан деуге болмайды. Себебі тәржімалағандардың бәрі түшнұсқаға барған деуге келмейді. Ал ғылыми аударма жасағандар түшнұсқаға жүгінгенімен де Йасауи шығармасының түпкі діни-софьлық мазмұнын мейлінше түсінбеген

сияқты», – дейді. Десе дегендей, кейбір аудармалар мүлде сын көтермейді. Осы саланың білікті мамандарының бірі профессор Ә.Құрышжанов сондай сәтсіз аударманың бірін сынап, арнайы мақала да жазды [15, 24-33]. Ясауи ілімі мен мұрасын көптен бері үздіксіз зерттеп келе жатқан ғалым, философия ғылымдарының докторы, профессор Д.Кенжетай «Ясауиді түсіну үшін шығармаларын оқу жеткіліксіз. Алдымен Ясауи кім? Оның ішкі әлемі, өскен ортасы, сенімі, ойлау жүйесі, танымы мен болмысының мәні – міне, осыларды тануға тырысуымыз керек» дей келе: «Әрбір сопылық жолындағылар өзара арнайы тіл қалыптастырған, нәтижеде сопылық терминология пайда болды. Ясауиді түсіну үшін сопыша тіл білу керек», – дейді [16, 292-293]. Сопылық ілімдегі терминдік мағынаның мазмұны терең, астарлы болып келеді. Сондықтан сопы шайырлардың басым бөлігі «лисанул ғайб» (жұмбақ тіл) аталған екен. «Хикметтердің» қазақша аудармаларындағы ақаулар суфизм терминдерінің мағыналарын дұрыс танып-білмегендіктен болса керек. Мысалы, Қазан басылымындағы 27-хикметте «Ерәнләрдің фәйзу футух алалмадым» деген өлең жолы бар. Осы тармақты бір аудармашы «жарандардан пайда, көмек ала алмадым» деп аударса, екінші аудармашы «жарандардан күш-қуат ала алмадым» деп аударған. Енді бір еңбекте «Жарандардан тәлім, береке ала алмадым» деп, ал төртінші бір еңбекте «Ерендерден шабыт пен сыр ала алмадым» деп аударылышты. Бұл кітапта аудармашыларға қойылар мынадай талаптар санамалап көрсетілген: Араб жазу емлесін білу; араб-парсы тілдерін, сол сияқты көне түркі мен ескі түркі тілдерін білу; шығармада кеңінен қолданылатын діни тасаууфтық (сопылық) ұғымдар мен түсініктердің түпкі мағынасын толық ұғу (3-б.).

«Диуани Хикмет» жазылғаннан бергі жерде шәкірттері тарапынан толықтырылып, өзгертіліп отырған. Сондықтан даналық сөздердің қаппасы автордың өзіне тиесілі екендігі күні бүгінге дейін басы ашық мәселе болып отыр. Сондықтан да, иасауитанудағы ең негізгі мәселенің бірі – «Диуани Хикметтің» канондық мәтінін жасау. Сонда ғана бұл саланың ары қарай дамитындығы дау тудырмайды», – деп жазады құрастырушылар (4-б.).

«Диуани Хикметтің» қолжазбалары көп. Басылымдар да баршылық.

Бұл еңбекті баспаға дайындауда 1904 жылы Қазанда басылған кітапты (5-басылым) пайдаланған. Өйткені «Диуанның» басылымдарының ішіндегі толығы да, кең таралғаны да осы басылым екен. Кітаптағы араб әрпімен жазылған мәтін осы графикада компьютермен, қайта теріліп, транскрипциясымен қоса берілген. Терілген мәтін кітап парағының оң жағына, ал транскрипциясы осы беттің сол жағына әрбір шумақтың тұсына жазылған. Жазу тайға таңба басқандай анық, айқын. Пайдалануға өте ыңғайлы. Мәтінді берудегі осы әдіс бізге қатты ұнады, өзгелерге де ұнау керек. Өйткені бұдан 7-8 ғасыр бұрын араб әрпімен жазылған қолжазбаны оқу – қиынның қиыны болса, компьютермен терілген мәтін әрштері жішке

тізілген маржандай сайрап жатыр. Зерттеушілерге де, оқырмандарға да жүгіртпін оқу қиындық келтірмейді. Тек ынта болса болғаны.

Еңбекте Қазан басылымындағы 153 хикметтің аудармасы да берілген. Бұл аударманың бұрынғы аудармалардан өзгешелігі сол: мұнда мәтіндегі барлық сөздер жолма-жол аударылмаған. Тек мәтін ішіндегі сөздер мен сөз тіркестерінің мағыналарын талдап, сол беттің астына беріп отырған. Сондықтан құрастырушылар мұны аударма демей, «бүгінгі тілге жақындатылған мағына» дейді. Мысалы:

Жаһил кіші намаз қадірін қачан білур!?
Һәр намазда иман бапқин таза болур.
«Саләт» (намаз) десе ғафыл башын бүркеп ұйұр
Ғафыл құллар умрын елге сатар ермиш.

Аудармасы:

Жахил кісі намаз қадірін қашан білер?
Әр намазда иман бастан таза болар.
«Саләт» десе ғафыл басын бүркеп ұйықтар,
Ғафыл құлдар өмірін елге сатар екен.

Әрине, мәтіндегі барлық түркі сөздері қазіргі қазақ тіліндегі айтылуымен дәлме-дәл сәйкесе бермейді. Әйтсе де түсінікті. Ондай сөздер қазақ тіліндегі вариантында беріліп отырған тағ-тау, сарығ-сары, тірік-тірі, оғұл-ұл, йығла-жыла, тегді-тиді, татлы-тәтті, түрлүк-түрлі, гүлдек-гүлдей, ермиш-екен т.б.

Ғылыми жұмыстар жүргізу үшін аударманың осы түрі тиімді сияқты. Әйткені мұнда өлең құрылысы, өлшемі, сөйлем ішіндегі сөздердің орын тәртібі, ақынның стилі де өзгеріске түспей, сол қалпында сақталған.

Кітап соңында «Диуани хикметтегі» адам аттары мен жер-су аттарына да түсінік берілген. Бұл түсініктерден оқырмандар Мұхаммед (Ғ.С.) пайғамбардың кейбір сақабаларының, сондай-ақ Құранда аттары аталатын бірнеше пайғамбарлар мен әйгілі сопылардың өмірінен қысқаша мағлұматтар ала алады. жер-су аттарының да «Хикметтерді» түсініп оқуға септігі тиері сөзсіз.

«Диуанда» бірнеше жерде қасиетті Құран аяттары мен хадистер кездеседі. Кітап соңында олардың да мағыналарын ашып, талдап береді.

Ясауи тілінің негізі туралы әр түрлі пікірлер айтылып келеді. Атақты түркітанушы Әмір Нәжіптің пікірінше, қышпақ-оғыз әдеби тілінде жазылған [17, 9].

Ә.Нәжіптің бұл пікірін Ясауи «Хикметтерінің» тілін Самарқанд қолжазбасы бойынша жан-жақты зерттеп, монографиялық жұмыс жазған Ұлттық ғылым академиясының академигі Рәбиға Сыздық та қуаттайды [18, 192]. Осы іргелі еңбегінде ғалым Самарқанд қолжазбасының факсимилесін (фотонұсқасын) және ол қолжазбаның ескі араб жазуынан қазіргі графикаға

жолма-жол дәл көшіріліп транскрипцияланған мәтінін де берді. Автордың айтуынша, бұл ең әріден сақталған және қазіргі кезде белгілі болып отырған көптеген қолжазбалардың ішіндегі ең толығы да екен. міне, Ясауи шығармаларының ең толық қолжазбасы да, басылымы да қолымызда. Олардың әрқайсысын жеке-жеке немесе өзара салыстыра зерттеуге де мүмкіндік туып отыр.

«Хикметтердің тілі жеңіл, стилі көркем», – дейді Ә.Нәжіп [17, 9]. Шынында, «Хикметтердің» басым көпшілігі жеңіл, қарапайым тілмен жазылған. Сөздіксіз-ақ түсініп оқуға болады. Бір-екі мысал келтіре кетейік:

8-хикмет

Бишәк (шүбәсіз) білің бұ дүнийә,
барча халықдың өтәр-ә,
Инанмағыл малыңа бір күн қолдың кетәр-ә.

Ата-ана, қарындаш қайан (қайда)
кетті фікр қыл,
Төрт айағлығ чубин (ағаш) ат,
бір күн саңа йетер-ә.

Дүнийә үчүн ғам йемә, Хақдың өзгені демә,
Кіші малыны йемә, Сират үзра тұтар-ә.
Әһлі 'айал (әйел), қарындаш, һеч кім
болмайдүр йолдаш,
Мәрдана (бағыл) бол ғариб йаш,
'үмрың йелдек өтәр-ә.

Құл Қожа Ахмәд та'әт қыл,
'үмрың білмәм һечә йыл,
Әслиң білсәң аб-у гел (су және топырақ),
Йана гелге кетәр-ә.

Ұлы ақынның өмірі мен шығармашылығын әр қырынан алыш зерттеп, сөз еткен мақалалар топтамы «Жұлдыздар отбасы АҢЫЗ АДАМ» журналының 2011 жылғы 15-санында басылды. Мақалалардың мазмұнына қарай мынадай тақырыптарға бөлініп берілген: Өмірбаян, ясауитану, Ясауи дәрістері, сауалнама, таным, Ясауи кесенесі, зерде, Ясауи университеті, Ясауи мұражайы, Ясауи ұстазы, театрдағы бейне, Ясауи журналы.

Қ.А.Йасауи мұраларын зерттеу ісімен үзбей айналысып келе жатқан Мекемтас Мырзахметұлы, Досай Кеңжетаев, Сәрсенбі Дәуітұлы, Зікірия Жандарбек, Әшірбек Мүминов сынды ғалымдардың мақалалары Ясауитану айдарында берілген.

Керімұлы Ә. Йасауи мұрасының зерттелуі.

Міне, сөйтiп 70 жыл бойына айтылмай, оқылмай, жазба түрде басылмай келген А.Йасауи бабамыздың асыл мұраларын игеруге, зерттеуге өз елімізде де мол мүмкіндіктер жасалынып жатқанының куәсі болып отырмыз.

Әмір Темір пәрменімен А.Йасауи зиратының басына орнатылған ғажайып, қасиетті ғимарат-кесене Түркістан қаласында. Бұл ғажайып кесене туралы Қазақстан Республикасының тұңғыш президенті Н.Ә.Назарбаев былай дейді: «Кемеңгер ғұламаның қабірі басына Әмір Темір тұрғызған кесене Орта Азия мен Қазақстандағы ең қастерлі мінәжат орнына айналды. Еділден Ауғанға дейінгі, Қап тауынан Қапғарға дейінгі ұлан-ғайыр кеңістіктегі мұсылмандар Қожа Ахмет Ясауи қабіріне тауап етіп қайтуды дәстүр тұтты». Осы жерде академик М.Е.Массонның мына сөзін келтіре кетуді жөн көрдік: «Салынған алып кесенеге орта Азияда қай жағынан болсын тең келетін құрылыс жоқ. Ол – қайталанбас бітімді дара ғимарат» [19, 3]. 1991 жылдың 6 маусымында Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Жарлығымен ашылған Түркістан Мемлекеттік университеті де Түркістан қаласында орналасқан. Бұл университет 1992 жылы қазан айының 31-інде Қазақстан Республикасы мен Түркия Үкіметтерінің арасындағы келісім нәтижесінде Қ.А.Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті болып қайта құрылды. Қазір мұнда 10 мыңға жуық студент білім алуда. Оларға «Йасауитану» деген арнайы пән өтіледі. Мұның барлығы – қасиетті бабамыздың қалдырып кеткен асыл ойлары мен маржан сөздерін жас ұрпақтың санасына сіңіру үшін істелініп жатқан игі істер. Ұлы ойшылдың даналық сөздерін үйренуге деген жастардың ықыласының күннен күнге артып келе жатқаны бізді қуантады.

2003 жылғы қазан айында Қ.А.Йасауи мұрасы бүкіләлемдік деп танылып, ЮНЕСКО-ның құрамына енді. Бұл – үлкен қуаныш. Өйткені 1864 жылы патшалық Россия әскерінің полковнигі Веревкиннің кесенені зеңбірекпен атып, 11 жерін зақымдағанын, тайқазанды 1935 жылы Санкт-Петербургтегі Эрмитажға алып кеткенін және оның 1989 жылы қайтарылғанын тарихтан білеміз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қ.А.Йасауи. Диуани Хикмет (Даналық кітабы). Дайындағандар: Қ.Қари, Ғ.Қамбарбекова, Р.Исмаилзаде. Тегеран, «Әл хұда», 2000.
2. Намық Кемал Зейбек. Қожа Ахмет Йасауи жолы және таңдамалы хикметтер. Анкара, 2003.
3. Нысанбаев Ә., Кенжетәев Д. Қожа Ахмет Йасауи // Түркістан. Халықаралық энциклопедия. Алматы, 2000.
4. Көпрүлү М.Ф. Қожа Ахмет Ясауи танымы мен тағылымы. Шымкент, 1999.
5. Баргольд В.В. История турецко-монгольских народов. Сочинения, т. V, М., 1968.
6. Дербісәлиев Ә. Шыңырау бұлақтар. Алматы, 1982.
7. Қожа Ахмет Йасауи. Диуани хикмет (Ақыл кітабы). Қазақшаға аударғандар: М.Жармұхамедұлы, С.Дәуітұлы, М.Шафиғи. Алматы, 1993.

8. Қожа Ахмет Яссауи және Яссауиға ілімінің дүниеге келуі //Түркістан тарихы мен мәдениеті. Түркістан, 2000.
9. А.Ясавий. Хикматлар. Ташкент, 1991.
10. Сүйіншәлиев Х. Ғасырлар поэзиясы. Алматы, 1987.
11. Сыздық Р. Ясауи тілінің қышпақтық-оғұздық негізі// «Түркология» журналы, Түркістан, 2002, № 2.Жандарбек З. Ясауи жолы және қазақ қоғамы. Алматы, «Ел-шежіре», 2006.
12. Намық Кемал Зейбек. Қожа Ахмет Ясауи жолы және таңдамалы хикметтер. Анкара, 2003.
13. Ахмет Ясауи. Диуани хикмет (аударма, транскрипция, мәтін, сөздік). (Баспаға дайындағандар: ф.ғ.к. Т.Қыдыр, К.Мұстафаева). Түркістан, «Тұран» баспасы, 2010.
14. Ө.Құрышжанов. Қ.А.Ясауи шығармаларын зерттеудің кейбір мәселелері // ҚР ҰҒА Хабарлары. Тіл, әдебиет сериясы, 1994, № 5.
15. Кенжетай Д. Қожа Ахмет Ясауи дүниетанымы. Алматы, 2008.
16. Наджиб Э.Н. Кыпчакско-огузский литературный язык Мамлюкского Египта XIV века, автореф. докт. дисс., М., 1965.
17. Сыздықова Р. Ясауи «Хикметтерінің тілі», Алматы, 2004.
18. «Жұлдыздар отбасы АҢЫЗ АДАМ» журналы. № 15(27), тамыз, 2011 ж.

РЕЗЮМЕ

Известно, что работы по исследованию жизни и творчества Ахмеда Ясауи проводились и ранее. В трудах А Навои встречаются краткие сведения о жизни и «Хикматах». К сожалению, все ценные сведения до нас не доходили. Этому есть несколько причин. Например, в советский период строго запрещали читать, хранить и исследовать источники, написанные арабскими шрифтами. Труды А.Ясауи не дооценивались. О его «Хикматах» писали так: «По содержанию стихов Ахмеда Ясауи интереса не представляли. Представлял интерес лишь как документированный материал по истории языка».

За последние 15-20 лет «Хикматы» А.Ясауи печатались в виде отдельных книг в Ташкенте, Казани, Туркменистане, а также проводились исследовательские работы.

У нас исследования «Хикметов» начались развиваться. С 1990-х годов были написаны статьи, монографии. Эти работы, в основном, касались автобиографии, религиозной деятельности, религиозно-идеологическом пути Ясауи.

В данной статье приводится краткий обзор этих работ.

(Керимұлы А. Из истории исследования наследия Ясауи)

SUMMARY

It is known that the work on the study of life and creativity Ahmed Yasaui conducted earlier. The writings Navoi A found brief information about the life and "Hikme". Unfortunately, all the valuable information did not reach us. There are several reasons. For example, in the Soviet period is strictly forbidden to read, store and explore the sources written in Arabic fonts. Proceedings A.Yasaui underestimates. About his "Hikmet" wrote as follows: "The content of the verses Ahmed Yasaui representant. Representant interest not only of interest as documented material on the history of language".

Over the past 15-20 years, "Hikmat" A.Yasaui published as separate books in Tashkent, Kazan, Turkmenistan, and also conducted research.

We study "Hikmet" began to develop. Since the 1990s, were written articles and monographs. These works, mainly related to autobiography, religious activities, religious-ideological way Yasaui.

This article provides a brief overview of these works.

(Kerimuly A. History of Heritage Research Yasaui)

Керімұлы Ә. Йасауи мұрасының зерттелуі.

A. Yesevi'nin hayatı ve hikmetleri hakkında A. Nevai'nin eserlerinde de kısaca yazılır. Ama bunun gibi kaynakların birçoğu maalesef elimizde bulunmamaktadır. Son 15-20 yıl içinde Yesevi hikmetleri Taşkent, Kazan ve Türkmenstanda kitap halinde yayınlanmıştır. Kazakistanda ise Yesevi Tanu ilmi 1990 yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Yazar iş bu makalesinde sözkonusu çalışmaları değerlendirmektedir.

(Kerimoğlu A. Yesevi mirasını araştırma tarihinden)